

Novas extratexias para a recuperación do patrimonio cultural en sociedades complexas: o caso galego

MANUEL GAGO

Universidade de Santiago de Compostela

Nin o territorio nin a paisaxe –ou sexa, a súa construción cultural– é neutral nin estritamente *natural*; dun xeito ou doutro o espazo que nos rodea, ata o máis bucólico, foi construído ao longo de milenios de actividade humana e só se pode comprender como resultado desa interacción entre axentes humanos e naturais de toda índole. A consecuencia deste proceso incesante de reinvención do territorio é que os seus usos, funcións e sentidos variaron para as comunidades que o habitaron. E esa transformación material do territorio, como acontece con calquera práctica cultural, sempre vén dotada dunha forte carga simbólica que se expresa, en función das culturas, dun xeito diferenciado de cada vez. O territorio galego, como calquera espazo humano, está construído a partir de valores.

Pensemos, por exemplo, no uso que as comunidades neolíticas fan do espazo. Na serra do Barbanza ou na dorsal montañosa que leva ata a Estaca de Bares existe unha singular concentración de necrópoles megalíticas: mámoas e dólmenes agrúpanse en conxuntos que responden a criterios simbólicos sancionadores do espazo, como xa Federico Maciñeira se decatou ao denotar a existencia dun vínculo máis que evidente entre o Camiño Real a Bares e a disposición, ao seu carón, das mámoas, ou en épocas máis recentes, na localización excéntrica dos túmulos na Serra do Barbanza en relación ás áreas de potencial agrícola desa penichaira de duras condicións climáticas. Máis alá dos criterios económicos ou de eficiencia, as necrópoles desempeñaron para aquelas comunidades tamén outras funcións de carácter simbólico. É ben interesante comprobarmos como se transforman os valores vinculados a estes túmulos. Unha vez desaparecida a memoria dos enterramentos nestas necrópoles, estas convertéronse,

debido ao seu carácter de fitos na paisaxe, en marcos de propiedades comunais ou privadas que se empregaron durante séculos por parroquias, mosteiros, señores e labregos, e aínda hoxe seguen a ser usadas con esta finalidade. Unha última función deste patrimonio arqueolóxico, na actualidade, é a súa incardinación, nalgúns casos, nas políticas culturais da Galicia actual, que sempre transitan entre a cultura como servizo público e a cultura como elemento turístico, onde o monumento megalítico se converte en valor engadido dun territorio para a captación de forasteiros.

O cambio permite comprender os procesos de amortización de bens patrimoniais e o cambio de símbolos e formas culturais no territorio galego, e por que determinadas formas culturais desempeñan, durante moitos séculos, diferentes funcións. Recentemente tivemos a oportunidade de examinar unha serie de valiosos álbums fotográficos de mediados dos 70 e principios dos 80 cunha extensa colección de fotografías de castros. A paisaxe que se aprecia nesas fotos está, nesa época, nun momento crítico: en numerosas áreas de país continúa a ser unha paisaxe agraria, cun modelo de explotación e distribución de cultivos e aldeas como a que describiu no seu momento de xeito maxistral Abel Bouhier. Mais nalgúns territorios costeiros do país, a vulgar polas fotos, xa se constata a transformación inicial do territorio de cultivo en solo forestal, na extensión do *Pinus pinaster* e na aparición do eucalipto. Sabemos que nos seguintes anos ese pioneirismo das zonas ribeirás se estenderá tamén ao interior, ata o abandono masivo de terras de cultivo entre os 80 e os 90.

Aquelas fotos de enormes superficies deforestadas, cultivadas a pasto ou a cereal, revelaban tamén algo fascinante: a omnipresenza no territorio rural das antigas acrópoles castrexas. Cultivadas no seu interior e, xa que logo, limpas, as súas enormes murallas sobrancean de xeito fundamental na paisaxe, vense a distancia, interveñen como axentes de pleno dereito na conformación da vida rural dous mil anos despois de seren abandonadas. Só se pode comprender a enorme presenza dos castros no folclore e imaxinario galego cando se observan estas fotografías en que o castro está, preto ou lonxe, sempre presente, sempre monumental, na vista das xentes que habitaban as aldeas do país. Eses relatos do imaxinario explican ese lugar, incorpóranlo á cultura, asígnanlle usos e funcións. Na sociedade tradicional todo espazo, toda árbore, todo elemento ten unha función ao servizo do ser humano.

Hoxe, unha significativa parte do patrimonio cultural situado nas antigas terras agrícolas –de cultivo ou de pastoreo– figura oculto baixo masas forestais ou maniguas de xesta e toxo. Conflúen aquí dous factores: o retroceso do sector primario en Galicia, encamiñado á súa desaparición, e os criterios conservacionistas da Lei de patrimonio

cultural¹. A desaparición visual dos sitios arqueolóxicos da posición de predominancia sobre a paisaxe coa que foran concebidos séculos atrás ilustra, tanto metafórica como practicamente, a desaparición destes lugares do imaxinario das sociedades en que estiveron insertos desde hai tempo e son dous procesos que non poden ser comprendidos de xeito independente. Canda este proceso de forestalización dos xacementos, puidemos constatar en numerosas ocasións os procesos colaterais a este alienamento do sitio arqueolóxico: a creba a cadea de transmisión oral, obviamente porque xa non se considera necesaria. «Nunca me contaches iso?», di o fillo cando escoita á súa nai ou pai relatarnos unha historia de mouros. «Nunca mo preguntaches», responde o proxenitor. A desaparición da microtoponimia, mais tamén da toponimia maior é habitual. Con frecuencia, os adolescentes dunha aldea descoñecen o nome dos montes que rodean a súa aldea. Pouco a pouco, o territorio convértese nun deserto cultural, sen memoria nin pasado. Obviamente, desde o punto de vista das ciencias sociais, non debemos conformarnos cunha visión *in illo tempore*, falsamente polarizada, deste proceso. As novas xeracións reasignan sentidos e símbolos no territorio, pero non o fan tanto no seu espazo como nas vilas ou cidades ás que están subordinadas, ou sexa, nos espazos en que conviven habitualmente e que se converten no primeiro espazo de socialización das novas xeracións.

O proceso de despoboamento e artellamento do rural galego é estrutural: con independencia de puntuais exemplos heroicos e mediáticos, o certo é que agás que a propia estrutura económica e social cambie, a concentración económica, poboacional e de servizos do país continuará, nas vindeiras décadas, ao redor do eixo atlántico e o papel das aldeas galegas continuará a redimensionarse de xeito dramático. Debemos ser conscientes deste fenómeno e reaccionar ante el: malia as políticas públicas de fixación de poboamento –ata o momento unicamente parches que todo o mundo é consciente que non solucionan os problemas da habitabilidade no rural–, debemos pensar de xeito novidoso como preservar e manter vivo o patrimonio cultural material e inmaterial asociado a este territorio. Mais debemos facelo sabendo que o mundo que vivimos xa non se parece ao que produciu ese contexto cultural e, por tanto non podemos reproducir de xeito prístino as condicións en que ese patrimonio inmaterial asociado a mámoas, castros e castelos se produciu. Debemos pensar que unha sociedade sempre xera o seu discurso e que a clave de que ese discurso estea vivo é o mantemento de canles de transmisión, reprodución e reelaboración deste.

¹ Aínda que a Lei do patrimonio cultural de Galicia permite os usos tradicionais do sitio arqueolóxico (pastoreo, cultivo, etc.), é moi restritiva –como é obvio– nos permisos para a transformación do espazo e a súa remodelación. Pero, evidentemente, a ‘transformación’ é tamén parte dos usos tradicionais.

Cando pensamos en patrimonio cultural en Galicia debemos pensar en que un patrimonio material sempre ten asociado un patrimonio inmaterial, e nel conviven varios discursos que varían e se transforman ao longo dos tempos: o científico e o popular. Durante moito tempo, a lexislación atendeu ao que se consideraba *obxectivo*: o ben material, a súa configuración arquitectónica, o seu estado de conservación, a propiedade do chan. Todas estas condicións son analizables, pero no proceso de *obxectualización* do ben cultural, sacrificouse a preservación e construción do discurso que vinculaba ese espazo coa comunidade local en que se asentaba. Aos labregos prohibíáselles derrubar os muros de terra dos castros ou levar os ortostatos –habitualmente granito de gran calidade– das cámaras dolménicas para unha obra nas súas casas, mais non se lles explicaba por que. Ao asentar un marco legal restritivo onde non o había, a administración debera terse esforzado en explicar os motivos da súa decisión. É contrastable, por exemplo, coas campañas publicitarias públicas antitabaco asociadas ao endurecemento progresivo das condicións de consumo público deste. No caso do patrimonio, o único que coñecen os propietarios sobre ese espazo é a existencia de multas e mesmo procesos penais ante a súa transformación. Mais nunca ninguén lles explicou o sentido deste espazo. O resultado é a percepción do ben como un elemento negativo, conflictivo e problemático, un ben baleiro de sentido.

Sociedades vertebradas, sociedades desvertebradas

Numerosos autores aludiron aos procesos de desvertebración social da posmodernidade. Crebados as nocións de discurso único dunha sociedade e do *volkgeist* hegeliano, as complexas sociedades actuais –multiétnicas, policéntricas, sometidas a numerosísimos inputs de entrada e saída de persoas, capitais e imaxinarios– negocian o seu imaxinario de maneira moito máis complexa e fragmentaria. Ese proceso non se dá só en Nova York, Londres ou Barcelona, senón tamén na Coruña, Compostela, Ribeira ou Vigo, aínda que ás veces nos resistamos a admitilo. A *identidade de resistencia* tende a procurar espazos imaxinarios comúns e verticais que diferencian o *ser galego* do contexto español, pero Manuel Castells predeciu a principios dos 90 a tendencia á horizontalización da sociedade a través da mediación da tecnoloxía. Iso significa a existencia dun proceso que cada vez se vai agudizando máis: a conformación de identidades intermedias baseadas en preferencias persoais, temáticas, de afeccións ou de intereses. A progresiva desaparición do Estado –en calquera das súas formas– está a fortalecer este proceso.

Este fenómeno ten dúas grandes consecuencias que non é doado avaliar: a perda progresiva dunha esfera pública común –exemplificada, por exemplo, nos consumos cada

vez máis individualizados da cultura a través de Internet– mais tamén unha insospeitada capacidade de acción, reacción e organización mediada, en certo xeito, polas ferramentas tecnolóxicas. Como sinalou Howard Rheingold, o novo procedemento –en certo xeito inédito no seu alcance na Historia– sinala a existencia de *smart mobs* (multitudes intelixentes), é dicir, a capacidade de coliderado e de cooperación entre individuos vinculados entre si de xeito fráxil, moitas veces anónimo e outras veces unicamente electrónico. Estes dous procesos, ao meu ver, intensificáronse nas vindeiras décadas e están por ver as súas consecuencias na sociedade e na política.

Creo que debemos atender a estas tendencias da modernidade á hora de reflexionar sobre como afrontar, no presente e no futuro, a xestión e preservación do patrimonio cultural deste país. Unha primeira idea é que a comunidade local, a parroquia, conceptualizada a nivel político e xurídico pola xeración Nós, foi perdendo valor como entidade de xestión: podía telo sido, e de xeito moi eficiente, se na Segunda República se lle concedese entidade xurídica, administrativa e política. Mais nas envellecidas parroquias galegas actuais, nun país que ten maior capacidade de comunicación entre espazos e áreas, a propia noción de comunidade local estase a transformar. A noción de local, na Galicia do século XXI, debe ser conformada dun xeito máis amplo, ao redor de novos procesos identitarios de carácter máis horizontal, de ámbitos máis comarcais.

O principal valor do patrimonio cultural, neste territorio da mundialización e da sociedade da información, é o carácter esencialmente *físico* deste patrimonio cultural, que lle concede o sentido fundamental. O patrimonio cultural non se comprende sen o seu contorno, outorga atributos ao seu territorio. No territorio da globalización, o patrimonio cultural achega condicións de fixación do imaxinario, preserva un espazo simbólico común para unha comunidade. Mentres a globalización se fai tamén parte da cultura, o discurso sobre o patrimonio cultural sempre parte dun axioma de fixación, de vínculo. Cada época transformará a súa ollada sobre o patrimonio cultural, de acordo coas sensibilidades do momento. Mais un ben cultural seguirá sendo a) un elemento fixador de memoria; b) un escenario para a cohesión social; c) un espazo para ser xestionado; d) o seu carácter de ‘elemento único’ permite a construción e preservación de identidades ao redor

Eses catro valores conceden á sociedade galega unha importante ferramenta para afrontar as incertezas do futuro global, aínda sen explotar.

Gustaríame poñer o exemplo de Castrolandín, onde un grupo de veciños constituíu a Fundación Terra Termarum destinada á promoción e preservación do patrimonio

arqueolóxico. O castro de Castrolandín foi o seu primeiro proxecto. Canda a investigación arqueolóxica e musealización levadas a cabo polo Laboratorio de Paisaxe e Paleoambiente do CSIC, a Fundación recuperou a existencia dunha tradición asociada ao castro e perdida había dúas xeneracións, a da noite de San Xoán. Os últimos veciños de Castrolandín que lembraban a práctica do ritual de prender a fogueira no centro da coroa do castro e dese lume levar fachos ao longo de todo o perímetro da muralla eran os avós. Foi durante os procesos de escavación e xeración dun novo discurso ao redor do castro cando se decataron da existencia da antiga tradición desaparecida. A Fundación recuperou a tradición da noite de San Xoán con éxito de público e reconstruíuse a tradición. O interesante é a reflexión posterior. Mentres que no século XIX e principios do XX a festa tiña que ver en primeira instancia con funcións profilácticas, de protección dos campos da parroquia de males sobrenaturais, os celebrantes de principios do XXI converten a festa nun elemento de cohesión social, nun elemento que permite a creación de vínculos simbólicos entre xeracións e entre os veciños que residen fóra e os de dentro da parroquia. Novas funcionalidades para vellas tradicións. Discursos mixtos e híbridos.

E velaquí unha importante lección. Fronte a concepcións estancas, inmanentes, ancestrais da memoria, como un eco que nos chega dun Alén, a experiencia demostra que a memoria cultural é reversible e profundamente líquida e flexible.

U-lo discurso?

O gran problema do patrimonio cultural é a disociación que existe nestes momentos entre coñecemento científico e coñecemento popular sobre o patrimonio cultural. Crebada, como antes dixemos, a cadea da transmisión oral do coñecemento mítico sobre mámoas, castros e vilas romanas, non foi substituída por outro novo discurso en termos populares. O ensino da historia galega en secundaria continúa a ser practicamente anecdótico, e o noso pasado fica nun territorio ermo. O que nos ten que motivar unha profunda reflexión é por que, a nivel popular, o discurso dominante sobre o noso pasado continúa a ser o que no seu tempo elaboraron Manuel Murguía primeiro, e as xentes do Grupo Nós despois. Evidentemente, desde aquela, e a partir da configuración de estudos específicos nas universidades galegas, o noso coñecemento do pasado avanzou moito, mais non hai unha transferencia efectiva destes datos á sociedade e mesmo aos afeccionados e persoas máis interesadas nestas cuestións. Creo que parte da clave da divulgación está no obxectivo final desta. Tanto Murguía como os intelectuais do Grupo Nós eran conscientes da necesidade de chegaren a destinatarios alén do nicho específico de persoas interesadas: tratábase da construción

dun discurso de construción nacional. Este proceso xerou, ás veces, excesos, mais tivo un enorme impacto –en relación aos escasos recursos cos que contaron na época os seus creadores.

A partir dos anos 60, a arqueoloxía comezou a conformarse en ciencia e os investigadores comunicaron, esencialmente, dentro da ágora científica. A inexistencia dunha industria cultural potente e de reducidos sectores cultos implicou tamén unha excesiva dependencia editorial da creación, e unha ausencia do ensaio como xénero literario. A alta e baixa divulgación científica (tanto humanística como das ciencias naturais), elementos chave da normalización cultural dun país, estiveron ausentes ata os últimos anos: o noso Georges Duby foi Ramón Otero Pedrayo, pero a súa estrela alumeou hai demasiado tempo para as nosas inmediatas angueiras actuais. No entanto, a Historia sempre tivo mercado, un mercado escasamente desenvolvido. Lembramos os álbumes de banda deseñada de Historia de Galicia de principios dos 80, fundamente cobizados polos clientes de bancos galegos, ou a abundancia de edicións dun manual sinxelo como a *Historia de Galicia* de Ramón Villares.

O gran problema é a incapacidade de transferir coñecemento a partir do discurso científico, mesmo en espazos por forza sintéticos coma os taboleiros interpretativos dos xacementos. Uns e máis outros transmiten sempre a mesma información «básica» sobre época e lugar, e prestan unha atención mínima ao propio sitio arqueolóxico. Asumen que a persoa visitante descoñece todo sobre esa cultura –é dicir, que só fai unha visita turística na súa vida– e ‘deslocalizan’ o coñecemento, presupoñendo bases xeneralistas de carácter profundamente aséptico. Aínda na actualidade, vivimos un preocupante fenómeno de incomunicación entre partes, entre unha sociedade que pode ou quere saber, e unha academia renuente a afrontar a existencia de, cando menos, dous grandes niveis de comunicación científica.

Ferramentas e procesos

Inverter os sentidos

A miña experiencia profesional, artellada ao redor da comunicación cultural a través de Internet, demostroume que a sociedade galega, no ámbito da cultura, está a evolucionar de xeito moi rápido nos últimos anos por mor da súa interacción coa tecnoloxía. A rede, máis alá das tecnoloxías, transforma tamén as lóxicas e procesos de traballo: cuestións de patrimonialización do coñecemento, dereitos de autor ou traballo colaborativo están a ser abordadas de xeito renovador en Galicia mercé a Internet.

O meu proceso de traballo ao redor da divulgación do patrimonio, experimental, aberto e xa que logo sometido a probas, fracasos, acertos e vacilacións, xira ao redor de dúas ideas: a) cómpre crear un relato (ou máis) para o noso patrimonio cultural acorde coas condicións da sociedade galega do século XXI; b) cómpre deseñar estratexias para reapropiarse simbolicamente do patrimonio como paso clave para a súa supervivencia. Na miña opinión, as novas tecnoloxías xogan un papel fundamental para conseguir estes procesos. E a cada vez mellor disposición da academia á divulgación permite crear un ecosistema rico en coñecemento que pode ser chave para construír estes novos vínculos co patrimonio.

Decateime do proceso cando iniciiei, en Capítulo Cero (www.capitulocero.org), a serie *Repúblicas de Homes Libres*. Nela comezaba un proceso de investigación persoal, partindo case desde cero, a partir dunha realidade arqueolóxica practicamente descoñecida en Galicia: os procesos de fortificación e defensa entre o final do Imperio Romano e o inicio do *incastellamento*, como definiu Pierre Toubert á materialización militar da sociedade feudal en Europa desde o século X. Á beira da ausencia de investigación arqueolóxica sobre estes cinco séculos, resultaba interesante comprobar a abundancia de pequenos datos fragmentarios e dispersos que, unidos, transmitían un relato de gran potencia a cuxo redor construír novos sentidos para espazos marxinais do noso territorio, coma os cumes das montañas –e que adoitan ser o lugar en que fican os vestixios físicos das fortalezas da época.

A investigación persoal, levada a cabo publicamente no blog, revelou a existencia dun espazo de interese para unha ampla e insospeitada comunidade de lectores. Ao pouco, numerosos lectores anónimos comezaron a comparar o que vían no meu blog co que eles tiñan nas proximidades das súas casas. Seguindo os métodos de localización máis sinxelos –esencialmente baseadas en sistemas de información xeográfica en liña e de libre acceso–, os lectores clonaron, personalizaron e reinventaron esas prácticas, engadindo sitios arqueolóxicos aos que eu publicaba. En termos prácticos, aquela investigación persoal transformouse nun proceso colaborativo de construción de coñecemento que permitiu avanzar no traballo de campo o que, de xeito individual, significaría moitos máis recursos de tempo e desprazamento. O proceso complementábase con conferencias presenciais organizadas por asociacións de promoción e defensa do patrimonio cultural que permiten acadar novos públicos para a serie electrónica e recoller máis datos de campo canda a valiosa incorporación da tradición oral.

O proceso vai no sentido inverso ao habitual nos procesos de investigación científica: primeiro traballáronse os aspectos divulgativos, que contribuíron a socializar o proxec-

to, difundilo e recompilar moitos datos. Só pasado certo tempo desde o inicio de publicación da serie se iniciaron procedementos de investigación fundamentados no método científico, e que pasan pola crítica documental, a información territorial, a comparación con outros territorios, a publicación da investigación polas canles ‘convencionais’ na investigación científica e, necesariamente, a unificación e homoxeneización do discurso inicial máis disperso e especulativo nunha nova estrutura baseada en indicios, conxecturas e hipóteses. Todo o novo coñecemento xerado reverte tamén dentro da propia serie editorial. A diferenza coa investigación convencional é a socialización do proceso intermedio, no que son os propios lectores os que participan na construción do coñecemento que logo se analiza e conceptualiza.

A Web 2.0 como mecanismo de estruturación do fluxo

Como resaltei, é Internet a que consegue transformar en parte as lóxicas culturais de traballo. En febreiro de 2011 desenvolvemos patrimoniogalego.net. A vontade era afondar nos aspectos desenvolvidos previamente nas Repúblicas de Homes Libres, especialmente na capacidade de elaboración dun relato colectivo. Desta volta, aproveitei as capacidades da web 2.0 para canalizar e estruturar fluxos de traballo e intelixencia colectiva a través dunha plataforma Wordpress con funcionalidades engadidas de sistemas de información xeográfica. O obxectivo era avanzar no seguinte obxectivo: a construción social do coñecemento e as funcións de monitorización dos bens inmobles do patrimonio cultural.

A través dun equipo de editores procedentes profesionalmente da arqueoloxía, a historia de arte e a xestión cultural, préstase apoio aos voluntarios que soben información, dándolle coherencia e unidade ao catálogo. Trátase de incorporar bens culturais a través da súa xeolocalización, de acordo con criterios de clasificación que permitan unha recuperación en extenso da documentación sobre todo tipo de bens culturais inmobles mais tamén con indicadores sobre as súas condicións de preservación. O primeiro ano de patrimoniogalego.net permitiu comprender a relevancia do proxecto en termos de conectar unha gran cantidade de persoas afeccionadas que sempre estiveran limitadas na difusión do seu extenso coñecemento do territorio de proximidade, ao colocar en secuencia o seu contido co doutras usuarias doutros puntos do país. 1.200 fichas de bens culturais (en marzo de 2012) sitúan a patrimoniogalego.net coma o catálogo independente e colectivo de patrimonio cultural máis grande de Europa. As fichas non só incorporan datos históricos, senón datos moi prácticos ao redor do estado real do ben cultural (ten camiño de acceso, está cuberto de maleza etc.).

Parte do éxito de patrimoniogalego.net é a focalización dos obxectivos ao redor de misións e procesos moi concretos, como é a edición e publicación de fichas de bens inmóbiles. Este proceso reduce a entropía derivada dun uso moi heteroxéneo da aplicación por parte de persoas con intereses e niveis de formación moi distintos. A tarefa, sinxela pero inxente, permite obter unha gratificación simbólica rápida para a persoa catalogadora voluntaria (é doado ver medrar un concello, ou unha comarca, ou unha categoría). Cada persoa pode marcar os seus propios obxectivos e a aplicación o que fai é mesturar e incorporar o de todos creando novos usos por riba dos que concibe cada usuario de xeito particular. Os grandes retos de patrimoniogalego.net veñen dados pola súa natureza dixital e xa foron previstos desde o inicio da aplicación: a creba dixital entre xeracións e territorios redundaría nunha menor acción desde comarcas do interior e do rural —e co tempo foise confirmando, o avance alén do eixo atlántico é máis lento—; o segundo problema, tamén previsto desde o principio, é a dificultade de superar barreiras culturais de determinados axentes (asociacións, entidades, individuos), como nocións moi privativas do coñecemento ou prevencións cara a innovación. Confiamos en vencer as dúas barreiras con tempo na medida en que poidamos convencer coa práctica a estas entidades na necesidade do coñecemento libre no ámbito do patrimonio cultural.

O tempo real

O terceiro paso acometido durante este vertixinoso 2011 foi a incorporación dun elemento a maiores nestes procesos: explorar a construción social do coñecemento a partir da integración de científicos e voluntarios nun proxecto común. A intervención de persoas voluntarias en proxectos arqueolóxicos foi habitual na Galicia dos anos 80 e primeiros dos 90, mais paulatinamente a xestión e promoción social destas investigacións foi esmorecendo debido a múltiples factores.

Co arqueólogo Antón Malde iniciamos en outubro de 2011 as tarefas de limpeza do Outeiro da Pena Furada (www.penafurada.net), no concello de Coirós. Tratábase dun espazo marxinalizado dentro dos montes deste concello en que existen dúas insculturadas antropomorfas de estilo similar. A partir da convocatoria en Internet, obtivemos o apoio de 40 persoas voluntarias que asumiron os custos de se desprazaren ata Coirós as fins de semana para participaren na limpeza de todo o sitio arqueolóxico, nun traballo autenticamente inxente. A fórmula, mixta e de *low cost*, contou coa participación do concello de Coirós, que co seu equipo de limpeza asumiu as partes máis custosas da roza do outeiro e financiou a manutención das persoas voluntarias. Para moitas delas, implicadas desde había anos en tarefas de defensa do patrimonio cultural local, era a

primeira vez que podían experimentar directamente os procesos de descuberta dun espazo arqueolóxico.

Unha das claves relevantes do traballo na Pena Furada tivo que ver coa actitude ante a difusión dos proxectos. Todos os días o arqueólogo director gravaba dous vídeos que presentaban, a primeira hora da mañá, os obxectivos de limpeza do día e, pola tarde, os resultados e unha primeira interpretación provisional. Todo o localizado amosábase inmediatamente en vídeo e a través das redes sociais (Twitter e Facebook), apostando pola transparencia na difusión do material localizado. O obxectivo era crebar coa opacidade de moitas das escavacións galegas, das que non se coñecen resultados ou son patrimonializadas polos directores da intervención ata que, anos despois, comezan a verse as publicacións, malia estarmos falando de patrimonio público e, na maior parte das ocasións, estar financiado con diñeiro público.

Con independencia de que o tempo real ten riscos obvios na interpretación, o *erro conxuntural* é asumido como parte do proceso de produción e elaboración do coñecemento, mais tamén permite a construción simultánea de múltiples discursos que se retroalimentan entre si (desde a recuperación de folclore local a partir do que se ve na Pena Furada ata a incorporación de voluntarios especialistas) e, descubrimos, incrementa a conexión entre a comunidade local. Dun xeito significativo, algúns maiores de Coirós salientáronnos «que os seus fillos lles puñan os vídeos para ver o que estaban facendo alá arriba». A difusión do proxecto chegaba así ata colectivos que non podían achegarse ata o recinto mais estaban interesados nel. O tempo real axudounos a comprender a incidencia do relato e da súa construción como método de comunicación científica. A estrutura de planeamentos, nós e desenlaces, propia da ficción, permitiunos comprender como deste xeito se abren notables posibilidades para socializar a información e provocar a súa transmisión alén da nosa propia canle, en sentido viral. É esta transmisión secundaria a que facilita, por parte dos usuarios, a reapropiación simbólica de espazos abandonados que son incorporados de novo á comunidade local. A xestión e coidado comunitario do patrimonio cultural é unha potente ferramenta para revincular a persoas e espazos públicos de carácter patrimonial.

Conclusiones

Durante 2010-2011 desenvolvemos unha estratexia destinada a comprender e deseñar estratexias de socialización do coñecemento que demostraron a existencia de interese, sensibilidade, ganas de acción e mesmo un importante mercado para o patrimonio cultural galego. Mais a principal conclusión é constatar –frente a certos discursos

derrotistas ou paternalistas— a madurez da sociedade galega para promover, xestionar e catalizar proxectos ao redor do seu patrimonio cultural. Na miña opinión técnica, estes proxectos cobran forza cando se abandona certa imaxe infantilista da divulgación cultural, como se fose unha canle unidireccional en que se trata de simplificar conceptos e pasar termos de esdrúxulos a graves; pola contra, se se enfatizan outras técnicas que aproximan decisivamente o patrimonio cultural ás persoas, como pode ser o feito de conectar as persoas do pasado coas do presente, a divulgación prospera e ten éxito. O éxito significa a inserción dese espazo, de novo, no discurso do territorio de cada quen.

Nunha sociedade galega sometida de xeito intenso a problemas serios de identidade e incardinación no mapa do mundo global, o patrimonio está a exercer como un potente e rico vínculo que dá forza estratéxica ao individuo e á nosa cultura. O concepto *devanceiro* implica moitas cousas positivas, non unicamente unha relación parental: implica vínculo, honra, perspectiva, colectividade, valor, relativismo, sabedoría. Desde o alto dos montes, desde os fondos das covas, os/as nosos/as devanceiros/as, da man da ciencia e da razón, poden unirnos no momento en que se creban moitos dos lazos colectivos que nos vincularon, para ben ou para mal, durante varios séculos.